

Petrunko O., Kakhanovska T. CREATIVITY AND TALENT OF THE PERSONALITY: PROBLEMS OF DIAGNOSIS AND INTERPRETATION

Creativity and talent are considered as system of education, which becomes the basis of general and specific, potential and actual ability of the person who are in the process and results of operations. There are groups of criteria by which it is possible to judge about the degree of ability. The features of these groups are discovered. We consider the relation of creativity and giftedness as psychological concepts. It proposed the theory of the famous scientists who studied the problem in detail diagnostic creativity and talent. The relation of creativity and giftedness are released as psychological concepts. The theory of the famous scientists who in detail studied the problem of diagnostic creativity and talent is proposed. The structure, function of creativity and giftedness are analyzed, the working structural-functional model of these phenomena are proposed. The main areas of diagnostic abilities of adults are specified. Tests to diagnose creativity and talent are proposed. The features of their conduct and interpretation are explored. It have been described in detail what exactly is estimated in the diagnostic tests of creativity and talent. The main features of creativity, especially their manifestations are highlighted. In all tests also focused on the importance of the personal element in the structure of creativity and talent, as well as the activation of divergent thinking. Examples of job creation and diagnostics of giftedness are provided. Their features are shown. The basic problems of technique and methodology of diagnosis of giftedness are explored. The structure and function of giftedness are found out. Systemic and «synthetic» nature of giftedness is accented. The stages of diagnosis of giftedness are examined, as well as their main characteristics and conditions of testing. Features of behavior and the use of techniques at each stage are researched. There have been problems associated with the diagnosis and interpretation of the creativity and talent of the person, the main causes of appearance are identified and indicated by the possibility of overcoming these problems.

Keywords: *creativity; creativity and problem diagnosis of giftedness; potential and actual ability of the personality; problems of interpretation; talent.*

Рецензенти

Лозова О. М. – д. психол. н., проф.,

Сергеєнкова О. П. – д. психол. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 01.05.2015

Прийнято до друку 28.05.2015

УДК: 159.923: 123.1

А. А. Донець

ORCID iD 0000-0001-6396-9108

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто психологічний аспект феномену свободи. Здійснено теоретичний аналіз психологічних підходів до розкриття сутності явища психологічної свободи в зарубіжних та вітчизняних джерелах. Запропоновано теоретичну модель психологічної свободи особистості.

Ключові слова: *автономність; воля; психологічна свобода; самодетермінація; самоефективність; самосвідомість; свобода; суб'єктивність; феномен.*

Вступ. Поняття свободи довгий час було предметом вивчення філософії. Зараз актуальності набуває вивчення психологічного виміру свободи, у зв'язку з тенденціями гуманізації суспільства, поширенням гуманістичної парадигми, становленням посткласичної наукової картини світу. Поняття свободи особистості все частіше розуміється не як формуюча зовнішнім впливом, а як здатна до саморозвитку, самовизначення й самотворчості (К. О. Абульханова, Л. І. Анциферова, Г. А. Балл, Д. О. Леонтьєв, С. Д. Максименко, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, В. О. Татенко, В. Е. Чудновський).

Екзистенційний підхід та гуманістична психологія розглядають свободу як важливу умову функціонування особистості, складову її психічного здоров'я. У сучасній вітчизняній психології проблема свободи пов'язується з саморозвитком, самотворчістю, суб'єктивним способом буття (Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн, С. Д. Максименко, В. О. Татенко, К. О. Абульханова, Д. О. Леонтьєв та ін.).

Метою статті є теоретичне дослідження та розробка концептуальної моделі феномену психологічної свободи особистості.

Концептуальна модель психологічної свободи особистості. Феномен «свободи» будучи, по суті,

філософської категорією, активно розроблявся на початку ХХ століття вченими-психологами, доповнювався новими аспектами *психологічного осмислення*. З початку ХХ століття до теми свободи активно звернулися психоаналітично орієнтовані вчені З. Фройд, К. Юнг, А. Адлер. В 50-і роки лідер біхевіоризму Б. Скіннер здійснив спробу спростувати існування і необхідність свободи та гідності для людини в індустріальному суспільстві, що викликало потужну хвилю психологічних досліджень свободи, усвідомлення цих феноменів як реальних явищ та вищих людських цінностей (І. Дейч, Дж. Істербрук, А. Маслоу, Г. Олпорт, Дж. Річлак, К. Роджерс, Е. Фромм). Проблема свободи отримала найповніше змістовне розкриття в 60–80-ті рр. ХХ століття у таких екзистенціально орієнтованих авторів як Е. Фромм, В. Франкл, Р. Мей та ін. В 80-90-ті рр. проблема свободи та близькі до неї терміни стали досліджуватися і в академічній психології. У російській та вітчизняній психології проблему свободи досліджували Н. А. Бернштейн, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, О. І. Кузьміна, А. В. Петровський, О. Р. Калітєвська, Д. О. Леонтьєв, Г. А. Балл, К. О. Абульханова, В. А. Чорнобровкіна, Б. С. Алішев, В. Г. Грязева-Добшинська, а також Г. В. Акопов (Белова А. С., 2008, с.1; McLendon M. L., 2006).

Свобода – в найзагальнішому сенсі, наявність можливості вибору, варіантів розвитку події. Свобода людини передбачає, що вона є центром і метою свого життя, що розвиток її індивідуальності, реалізація її особистості – це вища мета, яка не може бути підлеглою іншим, нібито більш гідним цілям (Фромм Е., 1990). Негативні аспекти свободи, амбівалентно пов'язують з анархією, сваволею, всездозволеністю. Разом з тим, слід зазначити, що незважаючи на значущість проблематики, досі не вироблено єдиного загальноприйнятого визначення поняття свободи. Під свободою розуміється досить широкий *спектр феноменів*: здатність самостійно

приймати рішення, здійснювати вільний вибір, бути причиною самого себе і своїх дій, здатність бажати, самостійно вибирати стиль життя, вибирати шлях добра, коли стоїть альтернатива між добром і злом, відповідальність і т.д.

Багато авторів визначали власні поняття свободи та зосереджували свою увагу на різноманітних її аспектах. Це і свобода як усвідомлення і самосвідомість (Е. Фромм, Р. Мей, С. Мадді), свобода як самодетермінація і автономія (Р. Харре, Дж. Річлак, У. Тейджсон, Е. Десі і Р. Райан), свобода як мотиваційне утворення «мотивація автономії» (Waterman, Schwarts, Guay та ін.), свобода як складова самоактуалізації особистості (А. Маслоу, К. Роджерс), свобода як самоефективність (А. Бандура), свобода як вільний вибір (Е. Фромм, Дж. Істербрук, У. Найссер), свобода як позиція та трансценденція (В. Франкл), свобода як форма активності (О. Р. Калітєвська, Д. О. Леонтьєв), як причинність (А. В. Петровський), розриви детермінації і біфуркацій процесі (І. Р. Пригожин).

У філософії та психології виділяють два аспекти свободи **зовнішня негативна свобода «від»** і **внутрішня позитивна свобода «для»** (Ф. Ніцше, Е. Фромм, І. Лїн, Г. А. Балл). В структуру свободи особи входить як необхідний компонент *внутрішня свобода* людини. У тісному зв'язку з внутрішньою свободою особи знаходиться такий важливий елемент свободи, як *вибір*. Якщо розглядати свободу у загальному плані, то на нашу думку, варто виділити такі її типи, що подано у схемі (рис. 1).

При розгляді сутності феномену свободи, ми виділили *суб'єктивну (внутрішню) свободу* та *об'єктивну (зовнішню) свободу*. **Предмет психологічного вивчення** передусім становить *внутрішня свобода людини* (Г. А. Балл, В. О. Татенко, Д. О. Леонтьєв, О. І. Кузьміна та ін.) – «свобода для», яка найбільше розкривається

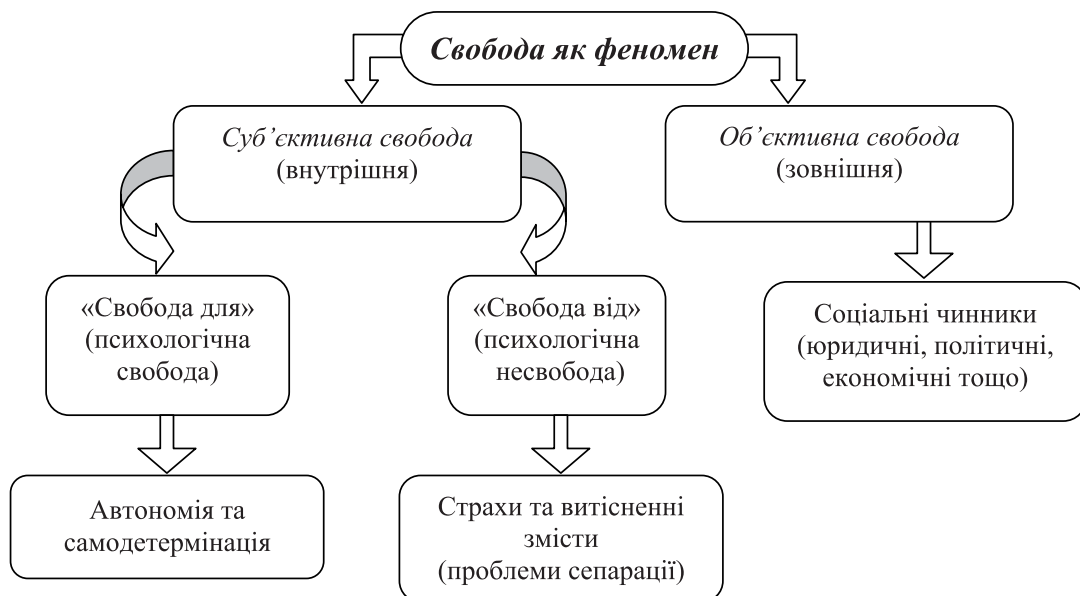

Рис 1. Типи свободи

у поняттях автономності та самодетермінації, протилежністю якій виступає *психологічна несвобода* – «свобода від», основою формування якої стають страхи та витіснені змісти. **Самодетермінація** (С. Л. Рубінштейн, Д. О. Леонтьєв) постає як найсуттєвіша здатність людського організму, його онтологічна властивість. На відміну від філософії, в *психології* у фокусі уваги перебуває *конкретна людина*, що включена у світ реальних відносин в суспільстві (групі), особливості переживання почуттів свободи, усвідомлення і зміни меж своїх можливостей у значимій діяльності, за наслідки якої вона несе відповідальність (Леонтьєв Д. О., 2000, с. 15-25).

У сучасній психології продовжують розвиватися провідні напрямки вивчення феномену свободи серед яких можна виділити такі основні напрямки:

- екзистенційно-гуманістичний (Л. Бінсвангер, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл та ін.);
- соціально-когнітивний (А. Бандура, Дж. Келлі, Ю. Козелецький, У. Найссер, Дж. Роттер та ін.);
- рефлексивно-діяльнісний (В. П. Зінченко, О. І. Кузьміна, В. Левефр, Е. П. Утлік, Г. П. Щедровицький та ін.) (Кузьміна Е. И., 1994).

На думку Д. О. Леонтьєва, свобода є *глобальною антропологічною характеристикою* людини та її поведінки, що феноменологічно представляє собою *базовий стан*, який стосується можливості акту здійснення, конкретної події. О. І. Кузьміна характеризує свободу через самовизначення людини по відношенню до кордонів своїх віртуальних можливостей на основі рефлексії цих кордонів.

Питання свободи та самодетермінації детально описує *теорія самодетермінації*, розроблена американськими психологами Е. Десі та Р. Райаном. Відчуття і реалізація свободи вибору людиною способу поведінки та існування в світі незалежно від впливаючих на неї сил зовнішнього оточення і внутрішньоособистісних процесів визначається як *самодетермінація*, або *автономія*.

На думку автора *соціально-когнітивної теорії особистості* і регуляції поведінки А. Бандури, основою людської свободи є вплив на себе, який можливий завдяки суб'єктивно-об'єктивній двоїстості природі «Я», що причинно впливає на поведінку так само, як і зовнішні її причини. А. Бандура описує вияв свободи через термін сприйнятої самоефективності (*self-efficacy*) – переконання у власних здібностях організувати і здійснити дії, потрібні для того, щоб отримати дані результати. (Bandura A., 1989, p.1175-1184).

В працях філософів-екзистенціалістів: Ж.-П. Сартра і А. Камю, філософський розгляд свободи був багато в чому психологізований. Серед сучасних психологів-екзистенціалістів проблему свободи розробляли та розробляють такі автори як Е. Фромм, Р. Мей, І. Ялом, В. Франкл. Психологи-

екзистенціалісти здебільшого зосереджують увагу на певних характеристиках свободи. О. А. Капцевич (Капцевич О. А., 2011) вказує на ряд *характеристик свободи*, що присутні у працях екзистенціально орієнтованих авторів: 1) усвідомлення; 2) відповідальність; 3) прийняття свободи; 4) втеча від свободи; 5) зовнішні обмеження свободи; 6) мета.

В. Франкл (Франкл В., 1990) розглядає свободу як *позицію* і стверджує, що людина вільна знайти і реалізувати сенс свого життя, навіть якщо її свобода обмежена об'єктивними причинами. Він підкреслює духовні аспекти свободи стверджуючи, що свобода впливає з фундаментальних антропологічних здібностей людини до **самодистанціювання** (прийняттю позиції по відношенню до самого себе) і **самотрансценденції** (виходу за межі себе як даності, подоланню себе).

Представник *екзистенційної психології* Р. Мей вказує, що свобода полягає в здатності вибору виду існування, переживання себе в різних якостях, діалектичному русі. Згідно за Р. Меєм, *основою людської свободи є здатність до трансценденціювання* своєї природи, можливість зміни. Р. Мей розрізняв два види свободи: *екзистенціальну*, тобто свободу діяти згідно з власним вибором і *сутнісну*, тобто свободу буття. Протилежністю свободи, на думку психолога, є **автоматичний конформізм**.

Е. Фромм (Фромм Е., 1990) розглядає свободу як динамічний стан, як поведінку, як складову структури характеру зрілої, продуктивної особистості. Е. Фромм констатує, що багато хто, волею бігти від свободи, вибравши тим самим шлях найменшого опору і розрізняє «свободу від» (*негативну*) і «свободу для» (*позитивну*). Він вважає позитивну свободу, «свободу для», головною умовою зростання і розвитку людини, пов'язуючи її зі спонтанністю, цілісністю, креативністю та біофілією (прагненням до утвердження життя на протигагу смерті).

Найважливішою характеристикою свободи Дж. Бьюдженаль вважає **здатність бути живим**. Здатність бути живим означає можливість слідувати своєму внутрішньому почуттю життя, можливість бути іншим, бути процесом свого буття, своїм внутрішнім усвідомленням. І. Ялом стверджує, що на найглибшому рівні людина вільна у створенні своїх переживань, своїх виборів. І. Ялом ставить акцент на *прийнятті персональної відповідальності*, і так само, як людина сама відповідає за те, яка вона є, вона й відповідає і за зміни в собі.

У. Тейджсон у своєму синтетичному варіанті гуманістичної психології, визначає свободу як *переживання самодетермінації*, пов'язане з самоусвідомленням. Індивідуальною змінною є «зона особистісної свободи», яка також варіює в різних ситуаціях. Тейджсон виділяє три *параметри свободи*: 1) її когнітивну основу – рівень когнітивного розвитку; 2) обсяг зовнішніх обмежень; 3) підсвідомі внутрішні детермінанти та обмеження. Дж. Річлак також бачить підставу свободи в здатності самого суб'єкта, виходячи зі своїх ба-

жань і осмислених цілей, детермінувати власні дії. Основою свободи волі за Дж. Річлаком є діалектична здатність до саморефлексії і трансценденції, що дозволяє суб'єкту ставити під питання і змінювати передумови своєї поведінки.

Г. О. Балл визначає свободу як «сукупність умов» (як зовнішніх, так і внутрішніх), які сприяють гармонійному розгортанню і вияву різнобічних можливостей особистості (Балл Г. А., 1997, с. 7-19). Цікавою є **концепція вільної причинності** В. А. Петровського, тобто здатності людини «самодовільно починати причинно-наслідковий ряд». Свободу автор визначає як атрибутивну характеристику особистості і як «абсолютно особливий акт цілепокладання, коли метою людини стає покладання себе як причини змін, що привносяться у світ». В багаторівневій моделі особистісної саморегуляції Є. Р. Калітєвської і Д. О. Леонтєва (Леонтєв Д. О., 2000, с. 15-25) свобода розглядається як форма активності, що характеризується трьома ознаками: усвідомленістю, опосередкованістю ціннісним питанням «для чого»

і керованістю у будь-якій точці. С. Нартова-Бочавер (Нартова-Бочавер С. К., 2008) з позицій топологічного підходу виділяє **психологічну (особистісну) суверенність** – «здатність людини контролювати, захищати і розвивати свій психологічний простір, заснований на узагальненому досвіді успішної автономної поведінки». Виділяється 6 **вимірів психологічного простору**, що відбивають фізичні, соціальні та духовні аспекти людського буття: це власне тіло, територія, особисті речі (артефакти), часовий режим, соціальні зв'язки і смаки (цінності).

Цікавий погляд на природу свободи з'явився завдяки дослідженням з хімії. І. Р. Пригожиним були відкриті так звані **біфуркаційні процеси** в неживій природі, в певній точці яких відбувається розрив детермінації. Це означає, що причинний детермінізм не є суцільним; якщо навіть в неорганічних процесах існують розриви детермінації, людській поведінці вони тим більш характерні.

Проаналізувавши наведені вище концепції ми створили власну модель психологічної свободи особистості (див. Табл. 1):

Таблиця 1

Концептуальна модель феномену психологічної свободи особистості

Компоненти психологічної свободи		Форма вираження
Когнітивний компонент	усвідомлення	рефлексивність, самопізнання, «Я-образи»
Емоційний компонент	переживання	самотрансценденція, психологічне благополуччя
Мотиваційний компонент	вибір	волевиявлення, самодетермінація
Поведінковий компонент	активність	поведінка, самоефективність

На нашу думку, основними компонентами психологічної свободи є:

- Когнітивний компонент – усвідомлення (отримання знань про себе, межі своїх можливостей; здатність до рефлексії, самопізнання; різноманіття «Я-образів»);
- Емоційний компонент – переживання (суб'єктивні емоційні стани, пов'язані з почуттям свободи, а саме: відчуття керування своїм життям, самотрансценденція (прорив у сферу можливого), гармонія, почуття відчаю та несвободи та ін.);
- Мотиваційний компонент – вибір (здатність здійснювати життєві рішення однієї з двох або більше альтернатив, виявляється у вільному волевиявленні, самодетермінації людини);
- Поведінковий компонент – активність (ініціювання дій, внутрішня спонукальна сила, спрямована на задоволення потреб особистості, виявляється у поведінці особи, її самоефективності).

Таким чином, у феномені свободи базовим є когнітивний компонент що забезпечує здатність до рефлексії та побудови різних образів «Я» як вільної особистості, наступний емоційний компонент забезпечує переживання почуття свободи чи несвободи, що дає можливість реалізації мотиваційного компоненту у можливості вибирати та поведінкового компоненту – у можливості діяти. Отже, можемо припустити, що ці компоненти тісно взаємопов'язані між собою. Таким чином, за нашим

визначенням, свобода – це можливість і здатність здійснювати рефлексію і саморефлексію; пережити почуття свободи чи несвободи; здійснювати вибір; активно і відповідально діяти.

Висновки. На основі аналізу сутності феномену свободи, ми виділили суб'єктивну (внутрішню) свободу та об'єктивну (зовнішню) свободу. Предметом психологічного вивчення та нашого теоретичного дослідження стала **внутрішня свобода** людини – «свобода для», яка найбільше розкривається у поняттях автономності та самодетермінації, протилежністю якій виступає **психологічна несвобода** – «свобода від», основою формування якої стають страхи та витіснені змісти. Уявлення психологів щодо визначення феномену психологічної свободи є досить різнобічними, проте ці поняття часто змістовно схожі, незважаючи на різні назви. Свобода виступає в різних психологічних підходах через такі її репрезентації: 1) позиція; 2) динамічний стан; 3) самодетермінація; 4) здатність бути живим; 5) здатність до трансценденціювання; 6) здатність бути суб'єктом дії; 7) сприйнята самоефективність; 8) глобальна антропологічна характеристика людини; 9) вільна причинність; 10) психологічна (особистісна) суверенність.

У результаті аналізу зарубіжних та вітчизняних концепцій поняття свободи запропоновано концептуальну модель психологічної свободи особистості, що включає в себе: 1) когнітивний

компонент; 2) емоційний компонент; 3) мотиваційний компонент; 4) поведінковий компонент. Таким чином, свобода – це можливість і здатність здійснювати рефлексію і саморефлексію; переживати почуття свободи чи несвободи; здійснювати вибір; активно і відповідально діяти.

На основі вивчення праць психологів, можна стверджувати, що відчуття і усвідомлення свободи виступають необхідними умовами психологічного здоров'я особистості, тож необхідні подальші дослідження й розробка рекомендацій для розвитку психологічної свободи та психологічного благополуччя.

Література

1. **Балл Г. А.** Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие // Психол. журн., 1997. – Т. 18, № 5. – С. 7-19.
2. **Белова А. С.** Проблема свободы в психологии: методический аспект – «Педагогика и психология», «Филология и искусствоведение». – 2008. – № 1. – С. 1-5.
3. **Калитеевская Е. Р.** Психическое здоровье как способ бытия в мире: от объяснения к переживанию // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. М.: Смысл, 1997. – С. 231-238.
4. **Капцевич О. А.** Характеристики свободы в экзистенціальній психології - Альманах современной науки и образования, № 2 (45). – 2011.
5. **Кузьмина Е. И.** Психология свободы. М.: Изд-во Моск.ун-та, 1994.
6. **Леонтьев Д. А.** Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности // Психол. журн. 2000а. Т. 21, № 1. – С. 15-25.
7. **Нартова-Бочавер С. К.** Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии / С. К. Нартова-Бочавер. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
8. **Франкл В.** Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990.
9. **Фромм Э.** Бегство от свободы. М.: Прогресс, 1990.
10. **Vandura A.** Human agency in social cognitive theory // American Psychologist. 1989. V. 44. P. 1175-1184.
11. **McLendon, M. L.** (2006). Tocqueville, Jansenism, and the Psychology of Freedom. American Journal of Political Science, 50: 664–675. doi: 10.1111/j.1540-5907.2006.00208.x.

Донец А. А. КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ

Рассмотрен психологический аспект феномена свободы. Осуществлен теоретический анализ психологических подходов к раскрытию сущности явления психологической свободы в зарубежных и отечественных источниках. Предложена теоретическая модель психологической свободы личности.

Ключевые слова: автономность; воля; психологическая свобода; самодетерминация; самосознание; самоэффективность; свобода; субъективность; феномен.

Donets A. THE CONCEPTUAL MODEL OF PSYCHOLOGICAL FREEDOM

The article deals with the psychological aspect of the phenomenon of freedom. Human freedom implies that main goal of life is the development of the individuality and personal self-fulfilment. It was carried out the theoretical analysis of the psychological approaches to the discovery of the essence of psychological phenomenon of freedom in foreign and native sources. Many authors have defined their own concept of freedom and focused their attention on various aspects. We have identified a subjective (internal) freedom and an objective (external) freedom. Subject of primarily psychological study of inner freedom rights – «freedom for» is most revealed in terms of autonomy and self, which stands opposite psychological lack of freedom – «freedom from», which is the basis of formation fears and pushed content. Freedom appears in various psychological approaches through its representations such: 1) position; 2) dynamic state; 3) self-determination; 4) ability to be alive; 5) ability to self-transcendence; 6) ability to be the subject of action; 7) perceived self-efficacy; 8) global anthropological characteristic of man; 9) free causality; 10) psychological (personal) sovereignty. We have also proposed the theoretical model of psychological freedom of personality, which includes: 1) cognitive component; 2) emotional component; 3) the motivational component; 4) behavioral component. We have assumed that these components are closely interrelated. Therefore, freedom is the possibility and capacity to reflection and self-reflection; experience a sense of freedom or unfreedom; make choices; act actively and responsibly. Existential and humanistic psychology consider freedom as an important condition for the functioning of the individual, part of mental health.

Keywords: autonomy; freedom; phenomenon; psychological freedom; self-awareness; self-determination; self-efficacy; subjectivity; will.

Рецензенти

Сергеєнкова О. П. – д. психол. н., проф.,
Петрунько О. В. – д. психол. н., ст. наук. співроб.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2015

Прийнято до друку 28.05.2015